Стаття та будь-який пов'язаний з нею опублікований матеріал поширюється за ліцензією Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).
The article and any related published material are licensed under the Creative Commons Attribution License (CC BY 4.0).

УДК 347.9
DOI: https://doi.org/10.17721/1728-2195/2026/1.131-9

Вітаутас НЕКРОШУС, академік, професор
ORCID ID: 0000-0002-0869-8840
e-mail: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt
Литовська академія наук, Вільнюський університету, Вільнюс, Литва

ПЕРЕХІД ВІД ДИКТАТУРИ ДО ДЕМОКРАТІЇ – ШЛЯХ СУДІВ ЗАГАЛЬНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ В ЛИТВІ

Вступ. *Становлення незалежної та ефективної судової влади є одним із ключових елементів демократичної держави та верховенства права. Після відновлення незалежності Литва здійснила комплексну реформу судової системи, спрямовану на забезпечення незалежності судів, формування професійного суддівського корпусу та підвищення ефективності здійснення правосуддя. Метою дослідження є аналіз основних етапів реформування судової системи Литви, особливостей забезпечення незалежності судової влади, а також факторів, що впливають на рівень суспільної довіри до судів.*

Методи. *У дослідженні використано історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний та формально-юридичний методи. Також застосовано аналіз нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду Литовської Республіки, статистичних даних та наукових доктринальних джерел.*

Результати. *Дослідження демонструє, що реформування судової системи Литви супроводжувалося створенням чотирирівневої системи судів загальної юрисдикції, посиленням інституційної незалежності судів, створенням Національної судової адміністрації та впровадженням електронного судочинства. Водночас виявлено низку проблем, пов'язаних із фінансуванням судової системи, процедурою добору суддів, недостатнім рівнем довіри суспільства до судів та кадровими труднощами у сфері допоміжного персоналу судів.*

Висновки. *Литовський досвід демонструє важливість інституційних гарантій незалежності судової влади, ефективної організації судової системи та цифровізації правосуддя. Разом із тим забезпечення високого рівня суспільної довіри до судів потребує не лише нормативних реформ, але й підвищення правової та політичної культури, прозорості діяльності судів та належного кадрового забезпечення судової системи.*

Ключові слова: *судова реформа; судова система Литви; незалежність суддів; суди загальної юрисдикції; верховенство права; довіра до судів; електронне правосуддя; суддівське самоврядування; перехід до демократії; судова влада.*

Вступ

11 березня 1990 року, після відновлення незалежності Литви, постала гостра проблема трансформації всього державного апарату – від радянської до демократичної системи. Очевидно, що реформа судової системи в цьому процесі посіла особливо важливе місце. У свідомості суспільства радянська судова система сприймалася як частина репресивної радянської системи. Тому як структурно, так і ментально цей погляд необхідно було змінити. Майбутня реформа мала забезпечити реалізацію двох найважливіших цілей:

1. Забезпечити, щоб нова система ґрунтувалася на принципах незалежності судів, самоврядування та верховенства права, а також

2. Змінити ставлення суспільства до судів та суддів з негативного на позитивне. Іншими словами, проведена структурна реформа мала допомогти забезпечити, щоб суспільство почало сприймати суди як інституцію, що справді здійснює правосуддя, де панують справедливість і закон, а не політичний вплив та корупція.

У цьому нарисі спробую коротко проаналізувати, як вдалося реалізувати ці цілі реформи.

Методи

У дослідженні використано історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний та формально-юридичний методи. Також застосовано аналіз нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду Литовської Республіки, статистичних даних та наукових доктринальних джерел.

Результати

1. Інституційна реформа судової системи.

Після відновлення незалежності Литви у 1990-х роках в країні було 110 суддів та помічників суддів, дворівнева судова система (районні суди та Верховний суд Литви), а також державний арбітраж із 12 державними арбітрами. Усі судді обиралися на п'ятирічний термін. З огляду на те, якими були вибори за радянських часів, очевидно, що говорити про незалежність судів було б досить складно.

Першим серйозним кроком у розробці та реалізації реформи судової системи стала Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 року (Supreme Council of the Republic of Lithuania, 1992). У Конституції було закріплено майбутню судову систему Литви – Конституційний Суд Литовської Республіки, чотирирівневу систему судів загальної юрисдикції (районні та окружні суди, а також Апеляційний суд Литви та Верховний суд Литви) та можливість створювати спеціалізовані суди. У Конституції також було закріплено порядок призначення та звільнення суддів (загальні принципи), принцип незалежності суддів і судів та підпорядкування лише закону, а також положення про те, що з питань призначення, підвищення, переведення або звільнення суддів Президенту надає поради спеціальний орган суддів, передбачений законом.

Чому було обрано чотирирівневу систему судів загальної юрисдикції? Відповідь на це питання досить проста – прагнення забезпечити спадкоємність традицій міжвоєнної Литви. Отже, як доказ спадкоємності Литовської Республіки було вирішено відтворити модель системи судів загальної юрисдикції, що діяла в міжвоєнній Литві. На мою думку, це рішення не було найкращим, оскільки не було жодної потреби та необхідності відтворювати чотириланкову судову систему, адже умови, за яких ця система була створена у міжвоєнній Литві, та умови, що існували у 1992 році, істотно відрізнялися. У міжвоєнній Литві від царської Росії була перейнята триступенева

© Некрошус Вітаутас, 2026

ISSN 1728-3817

судова система, де в одній із ланок бракувало апеляційної інстанції. Тому, прагнучи усунути цей недолік, було запроваджено четверту судову ланку. Тим часом у радянський період у Литві існувала двоступенева судова система, і цілком вистачило б запровадити лише один додатковий апеляційний суд.

Система з чотирма судовими ланками зазвичай діє у більших державах і ґрунтується на тому, що в найнижчій судовій ланці (районних судах) у першій інстанції розглядаються дрібні справи (наприклад, у Німеччині це цивільні справи, сума позову в яких становить до 10 000 євро). Тим часом у Литві районні суди й надалі залишаються основною інстанцією першої ланки (майнові спори до 100 000 євро), а компетенція окружних судів як судів першої інстанції є дуже обмеженою.

У 2025 році до судів Литви надійшло 152 069 справ, з яких районні суди першої інстанції розглянули аж 148 161 справу, а окружні суди – лише 3896 справ (National Courts Administration of Lithuania, 2025). Очевидно, що такий розподіл навантаження абсолютно не відповідає суті та призначенню чотирирівневої судової системи, тому цілком логічним і практичним було б перейти до трирівневої судової системи, однак для цього потрібно змінити нашу Конституцію. Під час реформування судової системи було ліквідовано й державний арбітраж, а його компетенція щодо розгляду комерційних спорів була передана судам загальної юрисдикції.

Наступним важливим кроком реформи стало формування корпусу суддів. Закон про суди, в якому була закріплена чотирирівнева судова система, був прийнятий Сеймом Литовської Республіки 31 травня 1994 року, а новостворені окружні суди та Апеляційний суд Литви почали діяти вже 1 січня 1995 року (Lietuvos Respublikos Seimas, 1994). В результаті цієї реформи за дуже короткий семимісячний період було практично подвоєно кількість суддів судів загальної юрисдикції, що зумовило й те, що до системи потрапили не лише випадкові, а й недобросовісні люди, з якими литовській державі довелося досить довго боротися.

Сьогодні в Литві кількість суддів становить 775 – тобто, у сім разів більше, ніж на початку реформи. З цієї кількості понад 500 суддів мають вік від 40 до 60 років, а 107 – понад 60 років (National Courts Administration of Lithuania, 2025). Отже, у п'ятирічній перспективі дійсно звільниться 107 посад суддів, які потрібно буде заповнити компетентними людьми. З цієї точки зору дуже важливою є процедура відбору кандидатів у судді та їх призначення.

Наступним логічним кроком реформи є закріплення незалежності суддів та судів. До 21 грудня 1999 року в Литві діяла, по суті, німецька модель формування судової влади, згідно з якою певні функції з реєстрації та відбору кандидатів виконувало також Міністерство юстиції, яке водночас було відповідальним за належне фінансування судової влади. 21 грудня 1999 року Конституційний Суд Литовської Республіки оприлюднив постанову, в якій констатував, що для забезпечення незалежності суддів та судів особливо важливо чітко відокремити діяльність судів від виконавчої влади (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, 1999). Згідно з Конституцією, діяльність судів не є і не може вважатися сферою управління, віднесеною до будь-якого органу виконавчої влади. Матеріальною основою організаційної самостійності судів є їх фінансова незалежність від рішень виконавчої влади. Слід зазначити, що фінансову незалежність судів забезпечує таке правове регулювання, за якого кошти для судової системи та кожного суду виділяються у затвердженому законами державному бюджеті.

Отже, згадана постанова Конституційного Суду мала фундаментальне значення, оскільки саме нею Міністерство юстиції було повністю усунуто від будь-якої участі у фінансуванні судів, контролі за адміністративною діяльністю судів та формуванні суддівського корпусу. З одного боку, це, безсумнівно, значно посилило незалежність як судової системи, так і самих суддів. Однак цей рішучий крок мав і свою негативну сторону, наслідки якої литовська судова система відчуває досі. Після ухвалення цієї постанови у виконавчій владі не залишилося жодного міністра, який би відповідав за забезпечення фінансування судів. Ця сфера стала справою самих судів і проблемою, яку досить важко вирішити. А оскільки витрати на судову систему не є популярною та улюбленою народом сферою політики, природно, що немає тих добровільних міністрів, які б дуже хотіли взятися за вирішення гострої проблеми фінансування судів.

Проблему залучення інших гілок державної влади до вирішення проблеми фінансування судів намагалися вирішити шляхом закріплення в законі про суди моделі змішаної Ради суддів (діє у Франції), коли невелику частину членів цього органу самоврядування ex officio складають представники виконавчої та законодавчої влади (наприклад, міністри юстиції та фінансів, представник Президента та голови комітетів Сейму з питань правопорядку та бюджету). Ця норма Закону про суди зазначеною постановою також була визнана такою, що суперечить Конституції.

Згадана постанова Конституційного Суду не є єдиною, в якій розглядаються питання незалежності судів, проте, на мій погляд, вона є найважливішою, оскільки саме на ній ґрунтується модель судової системи, що діє в Литві.

Після виключення з механізму відбору кандидатів у судді Міністерства юстиції та департаменту судів, що діяв у його структурі, постало природне питання: хто виконуватиме ці функції?

Це питання вирішувалося у кілька етапів. Насамперед 14 березня 2002 року Сейм Литовської Республіки прийняв Закон про Національну судову адміністрацію, у статті 1 частині 1 якого передбачено, що Національна судова адміністрація є бюджетною установою, яка обслуговує суди та органи судового самоврядування, і її призначенням – у межах своєї компетенції забезпечувати адміністративну та організаційну діяльність судів та органів судового самоврядування. У частині третій цієї статті передбачено, що права власника Національної судової адміністрації здійснює Верховний Суд Литви (Lietuvos Respublikos Seimas, 2002). Отже, цим законом Національна судова адміністрація (яка, по суті, є аналогом департаменту судів) стала невід'ємною частиною судової системи. Її основною функцією, якщо говорити про процедуру відбору кандидатів у судді, є збір документів претендентів та забезпечення роботи відбіркової комісії. Порядок формування комісії з відбору суддів регулюється частиною 2 статті 55^2 Закону про суди, яка передбачає, що трьох членів комісії з відбору суддів призначає Рада суддів, а чотирьох представників громадськості – Президент Литви (Lietuvos Respublikos Seimas, 1994). Після проведення відбору кандидатів у судді комісія складає рейтинг претендентів (починаючи з найкращого кандидата) і подає його Президенту Республіки, який обирає кандидата. Після цього обраний кандидат подається до Ради суддів для отримання схвалення щодо його призначення. Конституційний Суд

у своїй постанові від 9 травня 2006 року роз'яснив, що Президента не зобов'язує ані порядок кандидатів, складений відбірковою комісією, ані схвалення/несхвалення Ради суддів (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, 2006). Іншими словами, дискреція Президента є настільки широкою, що дозволяє йому обрати кандидатом, наприклад, десятого в черзі та призначити особу суддею, незважаючи на незгоду Ради суддів щодо поданої кандидатури. На мій погляд, ця дискреція є очевидно занадто широкою, оскільки дозволяє Президенту обирати не найкращих, а найлояльніших (такий негативний досвід ми також маємо), що створює реальну загрозу як незалежності судів, так і їхньому професіоналізму. Після виконання цих дій кандидат призначається суддею (залежно від ланки судової системи суддів призначає Президент, Сейм або Президент за згодою Сейму).

Помічники суддів. Безсумнівно, дуже важливим кроком у напрямку підвищення якості роботи суддівського корпусу та суддів стало запровадження інституту помічників суддів. Ці державні службовці допомагають судді у здійсненні правосуддя (мають право складати проекти процесуальних документів). Помічники суддів знімають з судді значну частину технічного навантаження, дозволяючи йому зосередитися на вирішенні правових проблем у справі. Сьогодні помічники суддів є основним джерелом поповнення суддівського корпусу. На жаль, але й у цій важливій сфері великою проблемою є низькі зарплати помічників, що не дозволяє утримати в системі найкращих, оскільки нинішні зарплати помічників не мають жодних шансів у конкуренції з приватним бізнесом.

Електронізація роботи судів. Це, мабуть, сфера, в якій литовські суди досягли найбільшого прогресу, чим ми можемо пишатися не тільки в Литві, але й у світі. Інститут електронних справ був закріплений на законодавчому рівні Законом від 21 червня 2011 року. Сьогодні ми досягли ситуації, коли електронні справи становлять майже 90 відсотків від загальної кількості цивільних справ. Дійсно, небагато держав можуть похвалитися хоча б схожим показником. Іншим важливим електронним інструментом, що суттєво полегшує роботу судів, є система LITEKO, в якій у електронній формі розміщуються рішення судів усіх інстанцій. Кожен суддя має вільний доступ до цієї системи. Нарешті, те, що процесуальні закони дозволяють розглядати справи у форматі дистанційних засідань, також значно сприяло прискоренню здійснення правосуддя.

2. Ставлення суспільства до судів.

Важко не погодитися з Францем Кляйном, який стверджував, що судові процеси, поведінка сторін під час них та сама процесуальна культура є частиною загальної культури народу і безпосередньо впливають на неї (Klein, 1891)*. Тому від рівня загальної культури суспільства значною мірою залежить і ставлення людей до судів. Звісно, той чи інший погляд людей формується з найрізноманітніших причин – безпосереднього досвіду людей у суді, який може визначатися як поведінкою працівників суду, так і суддів, історичного досвіду, сформованого політиками погляду на судову владу та ще багатьох інших обставин. На мою думку, рівень довіри суспільства до судів безпосередньо впливає на силу та ефективність судової влади, оскільки від рівня довіри залежить привабливість професії судді, що, у свою чергу, визначає, які юристи обіймають посади суддів (найкращі, середняки чи слабша частина юристів).

У Литві ситуація з довірою до судів не є поганою, але й не викликає особливого оптимізму. За даними опитувань, проведених у жовтні 2025 року, судам довіряли 41 відсоток, а не довіряли – 47 відсотків жителів Литви (National Courts Administration of Lithuania, 2025). Подібний рівень довіри суспільства спостерігається вже не один рік, і суди докладають чимало зусиль, щоб змінити існуючу ситуацію на краще. На жаль, ми дійсно не можемо похвалитися тим, що суспільство оцінює суди так, як, наприклад, німці, для яких суди – це гарант їхньої свободи, цивілізованого та компетентного вирішення спорів, а також захисту від свавілля держави.

Що зумовлює таку ситуацію? Спробую коротко обговорити основні причини:

1. *Негативна історична пам'ять*. Хоча Литва вже 36 років живе життям незалежної держави, а серед суддів практично не залишилося тих, хто працював суддею за радянських часів, проте в очах частини суспільства суди все ще є частиною механізму державного примусу, метою якого є покарання непокірних. Для цієї частини суспільства судова влада по суті є злом, якого потрібно якомога більше уникати. Про будь-яку довіру чи оцінку судів як інституцій, що допомагають цивілізовано вирішувати спори, серед цих людей не може бути й мови. Ця точка зору змінюється, але це відбувається дуже повільно, як і все, що пов'язано зі змінами укоріненого мислення.

2. Поведінка політиків. Хоча політична культура Литви й змінюється, але цей процес не є швидким. Все ще цілком прийнятними вважаються критичні зауваження та звинувачення на адресу судів, які найчастіше лунають з вуст політиків абсолютно безвідповідально. Ми чуємо, що суди узурпують повноваження Сейму у сфері законотворчості, що вони некомпетентні або корумповані, що отримують найвищі зарплати тощо. Ці, як правило, безпідставні звинувачення лунають голосно і зазвичай користуються популярністю серед певних груп виборців. А оскільки зрозуміло, що суди не братимуть участі в дискусіях такого характеру, поширювати цю дезінформацію стає зовсім просто. Що потрібно, щоб ситуація змінилася докорінно? Відповідь досить проста – мають суттєво підвищитися межі політичної культури як виборців, так і політиків. На жаль, ці зміни також відбуваються дуже повільно. Тому судам не залишається нічого іншого, як щодня своєю роботою доводити, що все є інакше;

3. Проблеми судів. Було б дуже нечесно і несправедливо стверджувати, що в існуючій ситуації винні лише люди, ЗМІ та політики, а суди є досконалою частиною політичної системи. Це, звичайно, не так. У судах також є проблеми – починаючи з допоміжного персоналу і закінчуючи кваліфікацією суддів та зневажливим ставленням до здійснення правосуддя. У цьому контексті варто радіти тому, що за останні десять років проблема корупції в судах була суттєво приборкана.

На жаль, серед суддів досі нерідко зустрічається досить бюрократичний підхід до сторін спору, коли суддя почувається королем, а стороні відводиться роль слуги. Не уникають зловживання інститутом усунення недоліків позову, трапляються випадки, коли суддя приходить на процес абсолютно непідготовленим тощо. Сторони все це відчувають, діляться негативним досвідом зі своїм оточенням, і природно, що це не сприяє підвищенню авторитету судів. Також через негативне ставлення

* Klein F. *Pro Futuro: Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Österreich*. Leipzig : Deuticke, 1891.

суспільства професія судді не є популярною, тому конкурси на заміщення суддівських посад не мають великої кількості учасників, а ті, хто бере участь, нерідко не є найкращими з найкращих. Ситуацію істотно не змінило й значне підвищення зарплат суддів кілька років тому: вони зросли вдвічі і зараз становлять близько 4 000 євро на місяць.

Що стосується допоміжного персоналу судів, слід наголосити на надзвичайно низькій заробітній платі. З цієї причини ми маємо досить високу плинність кадрів, особливо серед помічників суддів. Молоді люди набувають досвіду і йдуть працювати у приватний сектор.

Дискусія і висновки

Оцінивши всю цю ситуацію, можна зробити висновок, що трансформація судової системи Литви ще далеко не завершена, оскільки значною мірою вона пов'язана зі змінами у мисленні та культурі суспільства. Одних лише змін у законах тут недостатньо. Незважаючи на всі названі та ще багато інших проблем, я б наважився стверджувати, що трансформація судової системи відбувається у правильному напрямку, проте ми маємо змиритися з тим, що все, що пов'язано зі змінами у мисленні, звичаях та культурі, не відбувається швидко.

Джерела фінансування. Автор заявляє про відсутність зовнішнього фінансування для проведення цього дослідження та підготовки рукопису до публікації.

Список використаних джерел

Klein, F. (1891). *Pro Futuro: Betrachtungen über Probleme der Civilprocessreform in Österreich*. Deuticke.

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, nutarimas, 1999, gruodžio 21. https://www.lrkt.lt

Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo, nutarimas, 2006, gegužės 9. https://www.lrkt.lt

Lietuvos Respublikos Seimas. (1994, gegužės 31). Lietuvos Respublikos teismų įstatymas, Nr. I-480. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.522B3E415B52/asr

Lietuvos Respublikos Seimas. (2002, kovo 14). Lietuvos Respublikos nacionalinės teismų administracijos įstatymas, Nr. IX-787. https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DBF4203C51A1/asr

National Courts Administration of Lithuania. (2025). https://www.teismai.lt

Supreme Council of the Republic of Lithuania. (1992). *Constitution of the Republic of Lithuania.* https://www.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm

Отримано редакцією журналу / Received: 10.05.26
Прорецензовано / Revised: 26.05.26
Схвалено до друку / Accepted: 09.06.26
Опубліковано / Published: 20.07.26

Vytautas NEKROŠIUS, Academician, Prof.
ORCID ID: 0000-0002-0869-8840
e-mail: vytautas.nekrosius@tf.vu.lt
Lithuanian Academy of Sciences, Vilnius University, Vilnius, Lithuania

FROM DICTATORSHIP TO DEMOCRACY: THE TRANSFORMATION OF THE COURTS OF GENERAL JURISDICTION IN LITHUANIA

Background. ***The establishment of an independent and effective judiciary is one of the fundamental elements of a democratic state governed by the rule of law. Following the restoration of independence, Lithuania implemented a comprehensive judicial reform aimed at ensuring judicial independence, developing a professional judiciary, and improving the efficiency of the administration of justice. The purpose of this study is to analyze the main stages of Lithuania's judicial reform, the mechanisms for safeguarding judicial independence, and the factors influencing public trust in the judiciary.***

Methods. ***The study employs historical-legal, comparative-legal, systemic-structural, and formal-legal research methods. The research is also based on the analysis of legal acts, decisions of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, statistical data, and doctrinal academic sources.***

Results. ***The study demonstrates that Lithuania's judicial reform included the establishment of a four-tier system of courts of general jurisdiction, strengthening institutional judicial independence, creating the National Courts Administration, and implementing electronic justice mechanisms. At the same time, several challenges were identified, including issues related to judicial financing, judicial selection procedures, insufficient public trust in courts, and staffing difficulties concerning judicial assistants and court personnel.***

Conclusions. ***The Lithuanian experience demonstrates the importance of institutional guarantees of judicial independence, effective judicial organization, and the digitalization of justice. At the same time, ensuring a high level of public trust in the judiciary requires not only legal reforms but also improvements in legal and political culture, judicial transparency, and adequate human resource support within the judicial system.***

Keywords: ***judicial reform; Lithuanian judicial system; judicial independence; courts of general jurisdiction; rule of law; public trust in courts; e-justice; judicial self-governance; transition to democracy; judiciary.***

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.